

ОСОБЛИВОСТІ ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ-МІКРОГІДРОНІМІВ БАСЕЙНУ РІКИ СТРИЮ

Матієв М.Д., асистент

В українській мові активно досліджувались та досліджуються говори району Карпат (праці І. Верхратського, О. Брока, В. Гнатюка, А. Семеновича, Л. Чопея, І. Панькевича, І. Зілінського, Й. Шемля, М. Пшеп'юрської, Я. Пури, Й. Дзензелівського, В. Німчука, Д. Бандрівського, Я. Закревської, В. Добоша, П. Приступи, М. Керницького, М. Онишкевича, О. Горбача, С. Бевзенка, І. Матвіяса, М. Лесіва та ін.). Як справедливо зазначає Й. О. Дзензелівський, карпатські говори ще й до Жовтня були значно краще вивчені, ніж інші українські діалекти [4, с.184]. Однак задовольнитися досягненням науковців не можна, оскільки не охоплено все багатство говорів, зокрема мікрогідронімію як складову частину лексики національної мови.

Предметом нашого дослідження є гідроніми басейну ріки Стрию, більшість яких побутує на території Бойківщини. Якщо «Словник гідронімів України» [10] реєструє близько 350 бойківських гідролексем басейну ріки Стрию, то нами додатково зібрано 750 основних і 148 варіантних назв у Сколівському і Турківському районах Львівської області. Матеріал записувався нами особисто з уст людей переважно старшого покоління.

Зібраний фактаж ще не був предметом наукових студій. Тільки деякі гідролексеми басейну ріки Стрию, які зафіксовані в «Словнику гідронімів України», досліджувались мовознавцями: О. М. Трубачов [12], Я. Розвадовський [15] дали етимологічну інтерпретацію окремим назвам; пояснював походження одиничних гідролексем О. С. Стрижак [11]; етимологію кількох назв детально розглянув С. О. Вербич [3]; З.Т.Франко на граматичному рівні дослідила незначну кількість мікрогідронімів [13]; В. П. Шульгач, розглядаючи фонетичні явища в топонімії України, аналізує дві назви зазначеного басейну [14]; І. М. Железняк три денотати відносить до давньої європейської гідронімії [5].

У статті подаємо синхронний опис відмінкових форм іменникових назв мікрогідронімів Бойківщини, що належать до басейну ріки Стрию. Збережені давні закінчення бойківського говору частково розглядаємо в порівняльно-історичному аспекті.

Через технічні труднощі набору тексту назви у фонетичній транскрипції не подаються, фонетичні варіанти та варіативні флексії опускаються.

Назви, які, крім відмінкових парадигм, мають інші фонетико-морфологічні особливості бойківського говору до літературної норми не наближуємо, подаємо їх народно-розмовні варіанти: Потік із-під Занних Буковинок (звукосполучення нн); Закутя (відсутність подвоєння кінцевого

приголосного); Ростока (с замість з); Глибоке (рефлексія Q як у) і т.ін. Виняток становлять конструкції із прийменником **с-під**, які замінені літературним **із-під**.

Називний відмінок однини

Закінчення - е 1) жіночого роду: Брешице як* л. Кам'янки п. Опору п. Стрию(с. Кам'янка Сколівськ. р-ну); Границе л. Труханового п. Стрию (с. Труханів Сколівськ. р-ну); Кирнице л. Довбушевих Скал л. Церквіного л. Уричанки л.Стрию (с.Урич Сколівськ. р-ну); Кичере п. Сможанки п. Стрию (с. Мохнате Турківськ. р-ну); Решіце л. Славки-д. Волосянська - п. Опору п. Стрию(с. Волосянка Сколівськ. р-ну); Свининце п. Стрию (с. Верхнє Висоцьке Турківськ. р-ну); 2) середнього роду: Перехресте д.Рожанка п. Опору п. Стрию (с. Нижня Рожанка Сколівськ. р-ну); Покуте л. Стинавки л. Стрию (с. Орів Сколівськ. р-ну);

закінчення - и 2) жіночого роду: Волосани п. Плаве-Вадрусівки-д. Укерник д. Головчанка д. Головечанка- л. Опору п. Стрию (с. Плаве Сколівськ., р-ну).

Називний відмінок однини субстантивованих прикметників

Закінчення -и: Глибоки л. Стрию (с. Комарники Турківськ., р-ну).

У назвах зафіксована тверда вимова прикметника: Трета Ростока л. Другої Ростоки п.Побуку л. Труханового п. Стрию (с. Побук Сколівськ. р-ну); Верхнє Багно п. Багна п. Брички п. Стрию (с. Крушельниця Сколівськ. р-ну); Верхній Ванч л. Бутивлі л. Оряви л. Опору п. Стрию (с. Коростів Сколівськ. р-ну).

Називний відмінок множини

Закінчення - е чоловічого роду: Горбяне л. Стрию(с. Верхнє Висоцьке Турківськ. р-ну); закінчення -и жіночого роду: Закопанци л.Соколівки л.Уричанки л.Стрию (с.Пігородці Сколівськ. р-ну); Опалинци п.Плаве-Бринівки л.Плаве-Вадрусівки -д.Укерник д.Головчанка д. Головечанка-л.Опору п.Стрию (с.Плаве Сколівськ. р-ну); Повзанци п.Стинавки л.Стрию (с.Орів Сколівськ. р-ну).

У назвах збережений давній суфікс -ця, який вторинно активізувався під іншомовним впливом окремих суфіксів у тій чи іншій слов'янській мові [6, с. 150].

Родовий відмінок компонентних назв, останні компоненти яких ужиті в однині

Закінчення -а чоловічого роду: Потік із-під Прислопа л. Глибокого Поточу л. Опору п. Стрию (с. Лавочне Сколівськ. р-ну); Потік із-під Менчела п. Рожанки п. Опору п. Стрию (с. Верхня Рожанка Сколівськ. р-ну); Потік із-під Пилипового Хліва п. Ягистового л. Опору п. Стрию (с. Тухля Сколівськ. р-ну); Потік із-під Лана п.Уричанки л.Стрию (с.Урич Сколівськ. р-ну). У говірках н.п.Тухля, Урич Сколівськ. р-ну поруч вживається флексія -у: Потік із-під Пилипового Хліву (с.Тухля); Потік із-під Лану (с.Урич); закінчення -и жіночого роду: Потік із-під Гари л.Плаве-Бринівки л.Плаве-Вадрусівки-д.Укерник д.Головчанка д.Головечанка-л.Опору п.Стрию (с.Плаве

Сколівськ. р-ну); Потік із-під Погари як л.Брешиці як л.Кам'янки п.Опору п.Стрию (с.Кам'янка Сколівськ. р-ну);

закінчення -ого чоловічого роду: Потік із-під Острога л.Плаве-Бринівки л.Плаве-Вадрусівки-д.Укерник д.Головчанка д.Головечанка-л.Опору п.Стрию (с.Плаве Сколівськ. р-ну).

Родовий відмінок компонентних назв, останні компоненти яких ужиті в множині

Закінчення -и чоловічого роду: Потік із-під Стовби п.Стрию (с.Корчин Сколівськ. р-ну);

нульове закінчення чоловічого роду: Потік із-під Дім п.Стрию (с.Крушельниця Сколівськ. р-ну). Тут порушено чергування, що в свою чергу відкинуло закінчення родового відмінка (форма Дімів не притаманна говірці).

У говірках Бойківщини велика кількість деяких об'єктів сприймається мовцями як одичне ціле: вимовляють в однині, але розуміють множину. Жителі гір говорять: збирав камінь; на новині один камінь; нич ни вродило через камінь і т.ін.

Множинні поняття, що вжиті в однині, фіксуються у мікрогідронімії: Потік із-під Каменя п.Кривих Зворів-д.Звір-п.Сигли п.Опору п.Стрию (с.Либохора Сколівськ. р-ну). Пор. назву в орудному відмінку: Потік за Каменьом (гідрографічна локалізація подається нижче). Подібне явище відбулося на позначення поняття «ліс»(смереки,ялини і под.). У деяких говірках збережена ця особливість: Потік із-під Ялини п.Укерника-д.Головчанка д.Головечанка-л.Опору п.Стрию (с.Риків Сколівськ. р-ну); Потік із-під Ялинки п.Плаве-Вадрусівки-д.Укерник д.Головчанка д.Головечанка-л.Опору п.Стрию (с.Плаве Сколівськ. р-ну); Потік із-під Трепетосика л.Секульської п.Рожанки п.Опору п.Стрию (с.Верхня Рожанка Сколівськ. р-ну). У говірках н.п. Верхня Рожанка,Плаве,Риків Сколівськ. р-ну множинні поняття передаються в однині: ходивим ладити смереку на хату; уже двацять літ рубаю смереку в лісі і под.

Орудний відмінок однини

Закінчення -оў, -еў: За Хамниковатоў л.Рожанки п.Опору п.Стрию (с.Верхня Рожанка Сколівськ. р-ну); Під Відренкоў п.Довгого Потіку п.Стінавки л.Стрию (с.Орив Сколівськ. р-ну); Поточина між Лисоў і Парунівськоў л.Рожанки п.Опору п.Стрию (с.Верхня Рожанка Сколівськ. р-ну).

Рідше виступає флексія -еў, м'яких основ: Під Чорнанеў (Чорнаня) л.Уричанки л.Стрию (с.Урич Сколівськ. р-ну).

У більшості говірок закінчення твердих основ вплинули на флексії м'яких: За Вільхованоў л.Великого Потіку п.Труханового п.Стрию (с.Труханів Сколівськ. р-ну). Вільхованя « поле,що заросло вільхою «; Під Млакованоў (Млакованя) л.Ростоки п.Стрию (с.Верхнячка Сколівськ. р-ну). Змішування флексій твердих і м'яких основ відоме багатьом українським говорам [9, с. 51].

Флексія -оў,-еў, що наявна й в інших говорах української мови [1, с.170, 171, 213], виникла з -оју,-еју внаслідок занепаду звука [j] і переходу кінцевого [y] в [ў] [2, с. 94; 8, с.57]. Як пише І.Г.Матвіяс, такої думки про походження цих форм був О.О.Потебня [8, с. 57];

закінчення -ом: Поточина між Базниковатцем і Балажівцем л.Рожанки п.Опору п.Стрию (с.Верхня Рожанка Сколівськ. р-ну); Потік за Каменем л.Плаве-Вадрусівки-д.Укерник д.Головчанка д.Головечанка л.Опору п.Стрию (с.Плаве Сколівськ. р-ну); за Чертежом л.Річки л.Сигли п.Опору п.Стрию (с.Либохора Сколівськ. р-ну).

Флексія -ом у деяких мікрогідронімах характерна на певній стадії їх формування. З часом, при переході назви з орудного відмінка в називний, закінчення -ом відпадає: Закутя ← Закутьом ← Закутьом. Недостатньо сформована гідроназва Закутьом п.Орявчика л.Оряви л.Опору п.Стрию (с.Орявчик Сколівськ. р-ну) в окремих говірках уже лексикалізувалась й отримала назву Закутя: 1.п.Потоку із-під Тростяна л.Опору п.Стрию (с.Тернавка Сколівськ. р-ну); 2.л.Потоку (Солотвина) п.Сигли п.Опору п.Стрию (с.Либохора Сколівськ. р-ну); 3.д.Кирнички д.Роп'яна л.Погарського-д.Орява-л.Опору п.Стрию (с.Погар Сколівськ. р-ну). Принагідно зазначимо, що подвоєння приголосного перед закінченням відсутнє. Відсутність подвоєння кінцевого приголосного основи фіксується у пам'ятках Львівщини та Прикарпаття XVI ст. [7, с. 68]. Стягнення пом'якшених д,т,з,с,ц,л,н і шиплячих ж,ч,ш властиве південно-західним діалектам, які різко протиставляються решті українських діалектів [2, с. 84].

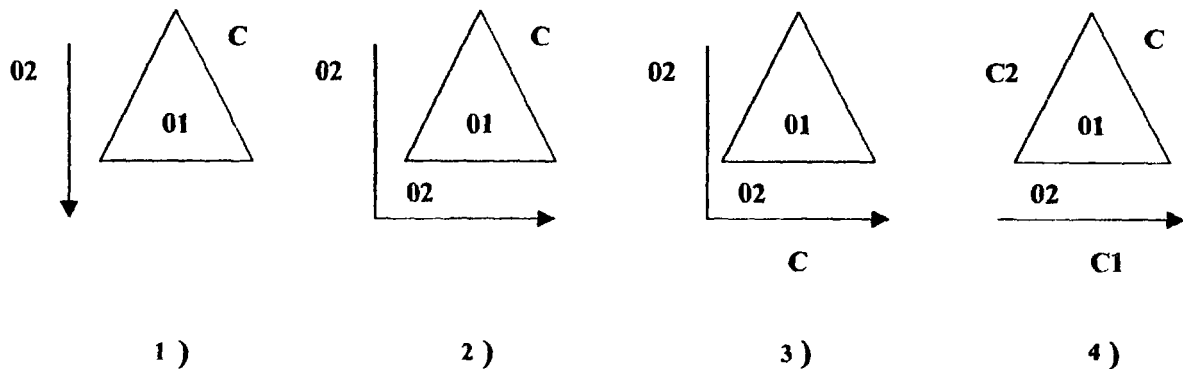
Походження флексій -ом, -ем Я. О. Пура відносить до пізнішого періоду, ніж -оў, -еў [9, с. 53]. І.Г.Матвіяс погоджується з думкою О.О.Шахматова, який у свою чергу заперечував твердження деяких мовознавців, що форми на -ом давніші від форм на -оў і що другі розвинулися з перших [8, с. 58].

Можна допускати, що форми на -ом, -ем почали розвиватися з XVI ст., але в цей час вони ще не мали поширення. І.М.Керницький, аналізуючи пам'ятки XVI ст., форми на -ом, -ем відносить до рідкісних, оскільки вони підтверджуються тільки кількома прикладами [7, с. 89, 90, 282].

Нам видається слушною думка І.Г.Матвіяса, який не виключає, що на утворення -ом, -ем могла вплинути сусідня польська мова [8, с. 58], бо досліджувана територія, як відомо, входила до складу польської держави.

Заслужують на увагу конструкції з прийменниками *за, поза, під, між*, вжитими із знахідним відмінком: Під Зелене л.Плаве-Бринівки л.Плаве-Вадрусівки-д.Укерник д.Головчанка д.Головечанка л.Опору п.Стрию (с.Плаве Сколівськ. р-ну); Під Греблі л.Тарасівки як п.Кам'янки п.Опору п.Стрию (с.Кам'янка Сколівськ. р-ну); Під Роспуця л.Брешиці як л.Кам'янки п.Опору п.Стрию (с.Кам'янка Сколівськ. р-ну); За Медвежого л.Лугів-1 л.Тарасівки як п.Кам'янки п.Опору п.Стрию (с.Кам'янка Сколівськ. р-ну); За Згарь п.Заніцького л.Тарасівки як п.Кам'янки п.Опору п.Стрию (с.Кам'янка Сколівськ. р-ну); Межи Хати п.Стинавки л.Стрию (с.Верхня Стинава Сколівськ. р-ну).

Формування мікрогідронімних назв (і відповідно їх відмінкових форм) залежить від місця розташування (проживання) суб'єкта до об'єкта. Під яким кутом зору мовець спостерігає гідрооб'єкт, під таким і передає бачення через мовлення. Проілюструємо це за допомогою схем:

С (С1, С2) - суб'єкт (мовець); О1 - об'єкт (поле, урочище, гора, ліс і т.ін.); О2 - гідрооб'єкт.

1) Назви з прийменниками **за, поза**. Між С і О2 розміщений О1. Фіксується конструкція із прийменником **за**, вжитим із знахідним відмінком: За Росоху п. Литвинки п. Стинавки л.Стрию (с. Орів Сколівськ., р-ну).

У випадку, коли відбивається ширше поняття просторового відношення до прийменника **за** приєднується прийменник **по (поза)**: Поточина поза Полянку л.Річки л.Сигли п.Опору п.Стрию (с.Либохора Сколівськ., р-ну);

2) Назви із прийменниками **за, під**. В О2 змінений напрямок течії, протікає попід О1. У С відповідно до напрямку виникають дві конструкції із прийменниками **за** і **під**: Поточина за Полянку (конструкція із прийменником **за**, вжитим із знахідним відмінком); і Поточина під Полянкою (конструкція із прийменником **під**, вжитим із орудним);

3) С (суб'єкт) знаходиться під О1, О2. На відміну від позицій 2) у С наявна тільки одна назва з прийменником **під**, вжитим із орудним відмінком: Поточина під Полянкою.

4) О2 протікає тільки попід О1. Конструкція з прийменником **під** незмінна незалежно від місцезнаходження С. У трьох позиціях - Поточина під Полянкою. Прийменник **під** вжитий із орудним відмінком.

Із наявних двох назв у позиції 2) перемагає та конструкція (із прийменником **за**, вжитим із знахідним відмінком або конструкція із прийменником **під**, вжитим із орудним відмінком), яку вживає більшість мовців.

Формування закінчення іменників у прийменникових конструкціях мікрогідронімії Бойківщини, можливо, відбувається також і за іншою моделлю – шляхом стягнення закінчення: $\emptyset \leftarrow \text{И} \leftarrow \text{ОМ}; \text{О} \leftarrow \text{ОМ}$.

Пор. Наприклад: За Чертіж л.Драбанівця п.Стрию (с.Комарники Турківськ., р-ну); За Чертежи п.Заніцького л.Тарасівки як п.Кам'янки п.Опору п.Стрию (с.Кам'янка Сколівськ., р-ну); За Чертежом л.Річки л.Сигли п.Опору п.Стрию (с.Либохора Сколівськ., р-ну); Потік за Черенино л.Секульської п.Рожанки п.Опору п.Стрию (с.Верхня Рожанка Сколівськ., р-ну); За Черенином (та ж назва, котра вживається поруч).

Як видно з наведених прикладів, відмінкові форми знаходяться у динаміці й досі.

Серед проаналізованих флексій у мікрогідронімії найтипівіші виступають такі:

називний відмінок: -е, -и

родовий відмінок: -а, -у, -и, рідко: - Ø, - ого

Орудний відмінок: -оў, -еў, -ем, -ом.

На сьогодні архаїчні флексії у мікрогідронімії Бойківщини ще збереглися, але в окремих говірках паралельно з давніми формами вживаються літературні закінчення, які поступово витісняють релікти давніх основ.

Скорочення

л. – ліва притока

п. – права притока

д. – зміни назв того самого водотоку на різних відрізках течії

*як – означає злиття водотоку одночасно або майже одночасно з другим

Література.

1. Атлас української мови. Т. II. – К., 1988.
2. Бевзенко С. П., Українська діалектологія. – К., 1980. - 246 с.
3. Вербич С. О., Верхньодністерський гідронімікон у контексті прикарпатсько-хорватських топонімічних зв'язків//Мовознавство. – №1. – К., 1997. – С. 65-73.
4. Дзєндзелівський Й. О., Генетична спільність закарпатських говорів з говорами південно-західного наріччя та іншими українськими діалектами//Українські Карпати/Матеріали міжнародної наукової конференції «Українські Карпати: етнос, історія, культура» (Ужгород, 26 серпня – 1 вересня 1991 р.). – Ужгород, 1993. – С. 184-197.
5. Железняк И.М., Среднеподнепровское Правобережье и этногенезис славян (на материале гидронимии)// Автореф. дис. ... докт.филол.наук.– К., 1988. – 38 с.
- 6.Закревська Я. В., Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті. – К., 1976. – 164с.
7. Керницький І. М., Система словозміни в українській мові. – К., 1967, – 288 с.
8. Матвіяс І. Г., Іменник в українській мові. – К., 1974.- - 184 с.

9. Пура Я. О., Говори західної Дрогобиччини. – Львів, 1958. – 88 с.
10. Словник гідронімів України. – К., 1979. – 782 с.
11. Стрижак О. С., Назви розповідають. – К., 1967. – 39 с.
12. Трубачев О. Н., Название рек правобережной Украины. – М., 1968. – 298 с.
13. Франко З. Т., Граматична будова українських гідронімів. – К., 1979. -- 186 с.
14. Шульгач В. П., Делабіалізація у>і і її відображення в топонімії України//Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку/Збірник наукових праць, присвячених пам'яті професора С. П. Самійленка. Частина I. - Запоріжжя, 1996. – С. 43 – 45.
15. Rozwadowski J., Studia nad nazwami wod slowianskich. – Krakow, 1948. –344 s.